

РАЙЧЕВСКА, Цвета (София, България)

БЕДЖЕНЕ, ЕДИН РЕЛИКТОВ ЕТНОНИМ

Bedjene, a relic ethnonym

The paper concerns an interpretation of the local place name Bedznene as a possible trace of the ethnonym *Pecheneg*. The *Bedzhene* locality name was registered in 1981–82 during field researches in the region of the municipality of Ispirih, North-East Bulgaria. Certain personal/family names, village and some locality names found in the ottoman documents from 15th – 16th centuries as well as similar appellations that have survived in the Bulgarian toponymic nomenclature may be thought of as possible traces of the Turkic tribe of the Pechenegs. Raids and processes of Pechenegs' settling in North-eastern and South-western areas of the Bulgarian territory in the 11th – 12th centuries were well documented in the Byzantine written sources. The ethnonyms have been preserved via anthroponyms, originating from them; later the anthroponyms became nuclei of new derivatives, containing the *bedzhene* component.

Interesting is the correlation *bedzhene-gins*, *evil spirits*, which may be explained with the Pecheneg newcomers' settling in an alien surrounding. Moreover, some Pechenegs adopted Christianity, but others remained pagan, which may have given ground to the local Christian people to see them as aliens and evil gins.

Keywords: Pechenegs, Bedjene, ethnonym

В землището на с. Свещари, Разградска област, 1,5 км югозападно от селото, е регистриран топонимът Беджене (вариант Беджене аркасъ), наименование на някогашна гора, в която се намират следи от стари зидове („Градището”).¹ В Североизточна България има още две селищни имена, съдържащи същото наименование: с. Беджене (община Нови пазар) и гр. Каспичан, Шуменско; в Южна България този топоним се среща в няколко варианта: Беджана, Беджене алтъ, Беджене

янгъ, *Беджене* авлусу край гр. Ардино, Кърджалийски окръг и *Бедженет*, Маданско.²

Предложената етимология на цитираните топоними не изглежда убедителна. *Бедженет* (Ардино) например, е изведено от турска диалектна дума *бежан*, „заек, тиква, катуна”.³ Местното население в Ардинско обяснява топонима *Беджене* с „джинове” (лоши духове). Турски говорещите информатори от с. Свещари пък го свързват с българската дума „бежанец” и предполагат, че той е възникнал по време на настаняването на бежанците от Добруджа. Но справката в емлячните регистри показва, че местното название *Беджене* край с. Свещари е съществувало преди идването на бежанците. Ако то е свързано по някакъв начин с думата „бежанец”, необяснимо е защо местното турско население е възприело българския топоним и защо не го е превело на своя език, каквато практика то има⁴ – вместо това то възприело чуждата за него дума „бежанец/бежанци”, която само „променило” според удобството на своя език в „беджане”, вместо популярната турска, усвоена в миналото и от българите дума „мухаджири/муаджири”, бълг. вариант „маджури”. Още по-необяснимо е защо българското население е трябвало да възприеме „турския изговор” на дума, която то е създавало на своя собствен език.⁵

Етимологията *Беджене* < „бежанци” е явно неубедителна, както е неубедителна и етимологията на селищното име Беджене. „Селото е наречено така, защото първият му заселник бил бежанец”.⁶ Всъщност обаче, то се споменава под името Бедженелер още в 16 в. Срещаме го в един регистър на джелепкешаните в казата Шумен от 1573 г.⁷ В същия регистър е вписано и селищното име Гази Печан (дн. гр. Каспичан), което както ще видим по-долу, се включва в групата имена, производни от *Беджене*.

Струва ми се много по-оправдано да търсим обяснението на топонима *Беджене* и на неговите варианти в етнонима „печенег”, който в изворите се среща и във формите „беченек” (Махмуд Кашгарски, 11 в.)⁸ и „беджене” (Рашид ед-Дин, 13 в.)⁹

Дава ли ни, обаче, историята основания да считаме, че в тези местни названия се крие реликтов етноним?

Печенезите (на арабски: Расанāk, на гръцки: Πατζινάκος, на унгарски: Besenyő, на латински: Расинасае) са съюз на тюркоезични номад-

ски или полуномадски племена от Централна Азия. Те прониквали в Югоизточна Европа от югоизток и североизток, но в Североизточна България печенежките племена дошли от север, през Дунав след втората половина на 9 в. Преди това те обитавали обширни територии от сам Урал, откъдето били изтласкани от хазари и угри в Причерноморските степи.¹⁰ През 895 г., съюзени с българския княз Симеон, печенезите нападнали и опустошили маджарските поселища в района между реките Днестър и Южен Буг (Ателкуз) и прогонили маджарите през Карпатите в Панония. В следващото столетие печенезите разширили територията си, достигайки до долното течение на р. Дунав. До падането на България под византийска власт, византийската империя не чувствала осезателно набезите им от север, тъй като те били неутрализирани преди това от българите. След като българската държава паднала под византийска власт, „пришълците от север“ започнали да опустошават земите южно от Дунав и изправили империята пред непосредствена заплаха.¹¹

Неспособна да се справи с тях само със силата на оръжието си, Византия прибегнала до изпитани дипломатически похвати. Използвайки неразбирателствата между двама печенежки ханове – Тирах и Кеген, тя превърнала предвожданите от Кеген племена Велемарнид и Пагуманид в свои данъкоплатци със задължението да охраняват пограничните райони и ги заселила в Североизточна България.¹² При това една част от тях приела християнството – 20 000 печенези били покръстени от монаха Евтимий във водите на Дунав и поселени в Североизточна България,¹³ а другите продължили да изповядват шаманизма.

В 1046–47 г., печенезите на Тирах прехвърлили р. Дунав и опустошили значителни територии на юг от нея. Отново използвайки вътрешните междусобици сред печенезите на самия Тирах, византийският император привлякъл част от тях на своя страна – те приели да му служат и били заселени в районите на Средец (Софийско), Ниш и Овче поле, където някои от тях започнали да се занимават и със земеделие.¹⁴

През 1048 г. обаче, след опит на византийския император да ги използва срещу селджукските турци, те се разбунтували, разбили византийците и се установили на север от Стара планина (в тема Парист-

рион), откъдето в продължение на две десетилетия извършвали набези на юг от нея.

Особено интензивни станали заселванията на печенези, когато в Мала Азия започнали да настъпват от изток огузи и тюркмени. Интересни сведения за присъствието на ранните тюрки на Балканите ни съобщава и Анна Комнена във връзка със събития от 11–12 в. През 1087 г. печенези, унгарци и кумани преминали Дунав и достигнали до Източна Тракия; в 1090–91 г. в съюз със селджукските турци те организирали мащабно нападение срещу Византия, което завършило със съкрушителна победа за Алексий I Комнен. Оцелелите печенези били заселени в Мъглен, Беломорска Македония (днес Гърция), където образували специален военен отряд. През есента на 1122 г. печенези, прогонени от киевския княз Владимир Мономах, нахлули в земите на юг от Дунав, настанили се в Северна България и опустошили големи райони от Тракия. През пролетта на 1123 г. византийският император Йоан II Комнен им нанесъл съкрушително поражение при Боруй (Стара Загора) и те били отстранени от политическата карта на Балканите. Оцелелите печенези били заселени в българските земи като войнишко население.

Анна Комнена казва за печенезите, че след като преминавали Дунав част от тях се приспособявали към местните условия и се заемали с обработване на земята.¹⁵ Така печенезите постепенно осядали – едни обособено, а други – смесено с българското население.¹⁶

Изследователите откриват печенежки следи в топонимията на различни страни – Румъния, Унгария, България, Сърбия, Украйна, Молдова, Словакия и дори Австрия и Полша.¹⁷ Някои от тях се приемат за сигурни, а други – за предполагаеми. По-сигурен е произходът на тези местни имена, които водят пряко към етнонима *печенег* в различните му форми или към имената на отделни печенежки или сродни на печенезите племена – *талмат*, *берендеи* и други.

Съвсем естествено е при образуването на печенежки поселения в българската етническа територия, техните названия да съхранят родово или племенно име,¹⁸ особено като се има предвид практиката на номадските племена да се разселват по родове. Обикновено такива названия са в събирателно множествено число, образувани са от родовото име и наставката за мн. ч. на съответния език, в случая с тюркските

етноними – наставката -лар/-лер: *Юрюклер, Карагьозлер, Сонгурлар, Бедженелер*, каквото е и името на с. Беджене в 16 в. – Бедженелер, със значение на „тези от (рода) *беджене*”. По този начин те се разграничавали от чуждата, етнически, религиозно или езиково различна среда, за да съхранят възможно най-дълго своята общност.

Разбира се, възможно и дори по-вероятно е достигналите до нас местни имена да не означават винаги мястото, обитавано от дадено племе или род. Много от тях биха могли да произлизат и от лични имена, тъй като племенните названия често се пренасят в антропонимията,¹⁹ за да се подчертае племенната или родовата принадлежност на носителите им. В подкрепа на тази практика ще посочим неколккратно срещаното лично име Куман в откъс от войнугански регистър от 1548 г.: Куман, син на Иван, Румен син на Куман, Драгомир син на Куман и др.²⁰ Научните изследвания на куманските следи в българската история и в частност в антропонимията все по-вече ни убеждават, че запазването на тези следи до наши дни е напълно възможно.²¹

Записаното в джелепкешанския регистър от 16 в. селищно име *Гази Печан* (впоследствие станало *Каспичан*) представя един такъв случай на преминаване на етнонима „печенег” в антропоним. В този смисъл интересни са личните имена *Беджан* (*Бежан*, *Бижан*), производните от тях *Беджо* (*Биджо*, *Бижо*, *Пижо*), както и фамилните имена *Бежанов*, *Печеняков*, *Печенегов*,²² които съдържат същия корен, въпреки че от 15 в. връзката им с племенното название „печенег/беченег/ беджене” е престанала да бъде осъзнавана.

Личното име *Бежан* срещаме и в регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополски санджак от средата на 15 в. като съставен елемент на селищно име *Бежаново*, Луковитско²³; в дарителски акт (вакъфнаме) на султан Баязид II от 1497 г.²⁴; като име на потомък на тюркменски род Бижан-огулларъ, играл важна политическа роля в Иран през 15 в.²⁵

По-нататък, трансформираните в антропоними племенни или родови названия участвуват в създаването на нови топоними. Интересно е името *Пижо*, за което Найдено Геров съобщава следното: „Така казват на малко дете, още некръстено”.²⁶ Това като че ли ни връща във времето, когато печенези-нехристияни са били разселвани сред христи-

яanskoto бългaрскo нaселение и обяснява защo в с. Правдолюб, Ардинско, „беджане” казвали на джиновете, т.е. духовете и твърдели, че на местата, наречени „беджене” нощно време играели джинове.²⁷

Изводът, който се налага е, че топонимичният материал потвърждава историческите извори за заселване на печенези както в Североизточна, така и в Южна България. Тези местни имена българите са възприели и съхранили вероятно поради известна етническа и езикова близост между българите и печенезите. Още Махмуд Кашгарски отбелязва сходните черти между печенежкия език и езика на волжско-камските българи, а тюркологът Баскаков поставя двата езика в една подгрупа на огузките тюркски езици. Така че етимологията на местните имена, които съдържат в основата си „бежан/бижан/беджене/печан/пичан” ни отвежда към предосманското начало на една част от тюркската топонимия по българските земи южно от р. Дунав.

Бележки

¹ Топонимичните проучвания по програма „Гетика” бяха проведени през 1981-1982 г. на територията на Исперихската селищна система и някои съседни села.

² **Христов, Г.** Местните имена в Маданско. С., БАН, 1964, с. 148.

³ Пак там.

⁴ Многобройни са подобните турски топоними със същото значение на бежанци - мухаджири/муджири/маджури”, употребявани и разбираани и от българите.

⁵ През османския период обичайните думи за обозначаване на преселниците, регистрирани и в документите, е думата българската „преселец” и турската „мухаджир”. Бежанец изглежда е по-модерна, литературна дума.

⁶ Сб. „Българско село”, С., 1930 г.

⁷ **Стойков, Р.** Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на 16 в., в: Известия на Варненското археологическо дружество, 1964, т. 15, с. 97.

⁸ **Еремеев, Д.** Этногенез турок, Москва, 1971, с. 85.

⁹ **Рашид ад-Дин.** Сборник летописей, т.1, кн. 1, с. 76.

¹⁰ За ранната история на печенезите, вж. **Константин Багрянородный.** Об управлении империей, гл. 37 – О народе пачинакифов.

¹¹ **Тыкова-Займова, В.** Тюркские кочевники, византийская администрация и местное население на нижнем Дунае (11–12 в.) в сб.: Восточная Европа в древности и средневековье, Москва, 1978, с. 69-73.

- ¹² **Еремеев, Д.** Етногенез..., с. 64.
- ¹³ **Златарски, В.** История на българската държава през Средните векове. С., 1972, т. 2, с. 88-108, 187-210.
- ¹⁴ **Тъпкова-Заимова, В.** Тюркские кочевники..., с. 69.
- ¹⁵ **Комнена, Анна.** Алексиада. Москва, 1965, с. 529.
- ¹⁶ **Тъпкова-Заимова, В.** Тюркские кочевники..., с. 72.
- ¹⁷ Извън България същият топоним се среща в Северна Добруджа, Румъния – село Печенияг, Печенияг – връх в Карпатите и река в окръг Караш-Северин, Румъния, както и село Печенишка в окръг Караш-Северин, Банат; в Сърбия – Печеневце, село в Лесковац) и др.
- ¹⁸ След заселването им на Балканите и в Унгария западните печенеги са асимилирани от местното население. Според Йордан Иванов те оставят следи при формирането на шопите. Той свързва наименованието на шопите с печенежкото племе цопон. К. Иречек вижда прилики между антропологическия тип на част от шопите около Витоша и печенезите.
- ¹⁹ **Еремеев, Д.** Етногенез..., с. 84.
- ²⁰ **ИБИ, С.,** 1974, т.20.
- ²¹ **Stoyanov, V.** Cumanian Anthroponimics in Bulgaria during the 15th century, in: Проучвания в чест на проф. В. Мутафчиева, С., 2001, сс. 315-332)
- ²² **Илчев, Ст.** Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969 г.
- ²³ **ИБИ, С.,** 1966, т. 13.
- ²⁴ **Gökbilgin T.,** Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-I Fatihan, Istanbul, 1957
- ²⁵ **Шараф-хан Битлиси.** Шараф-наме. Москва, 1976, с. 288.
- ²⁶ **Геров, Н.** Речник на българския език, С., 1977, с. 29.
- ²⁷ **Дринов М.,** Медно (бакърно) гумно, меден ток в славянските и гръцки умотворения” в: Дринов, М., Избрани съчинения, 1971, т. 2, с. 425

Цвета Райчевска, османист;
e-mail address: cveta_1501@abv.bg